

Borhi László

MOSZKVA ÉS WASHINGTON KÖZÖTT 1956-BAN

Rövid tanulmányomban igyekszem az 1956-os forradalommal és függetlenségi harccal kapcsolatos szovjet illetve amerikai politika néhány olyan kérdését azonosítani és elemezni, melyek nézetem szerint a kimenetel szempontjából döntő szerepet játszottak.

A szovjet politika kapcsán fel kell tenni a kérdést, hogy mi volt Magyarország helye a szovjet birodalomban. Röviden: szovjet katonai és gazdasági tér volt. Területét korlátlanul használhatták a szovjet megszálló csapatok, melyeknek még a létszámát sem közölték a magyarokkal. Fenntartási költségeit 1948-ig teljes egészében, ezt követően pedig 50–70 százalékban a magyar költségvetés fedezte. Moszkva igényeinek megfelelően Magyarország mintegy 240 ezer fős hadsereget állított ki, amely több mint háromszorosa volt a békeszerződés által megengedett számnak, és teljes egészében magáévá tette a Szovjetunió katonai doktrínáját. A magyar ipart pedig javarészt az erőszakos militarizálás szolgálatába állították, ennek köszönhető tehát az eltorzított gazdasági fejlesztés, az ország emberi és természeti erőforrásainak elpazarlása.¹ 1945 és 1956 között a Szovjetunió hadiszákmány, jóvátétel, hadseregének fenntartása, előnytelen kereskedelmi szerződések, valamint a magyarországi szovjet vállalatbirodalom tevékenységének köszönhetően mintegy 1–1,5 milliárd dollárt vont ki Magyarországról. Bár ezt a vállalatbirodalmat 1952 és 1954 között visszavásároltatták, szükség esetén továbbra is korlátlanul rendelkezhetek a magyar nyersanyagbázissal, és 1955-ben kizárólagos felvásárlási jogot szereztek az újonnan feltárt uránra, melyet előállításai költség alatt vettek át. Érdekeinek védelmében Moszkva gyakorolta Magyarországon a belpolitikai szuverenitást, amelyet a kommunista vezetés fenntartás nélkül elfogadott. Vagyis Magyarország a Szovjetunió II. világháborús hadiszákmányaként egy ütközőzóna részét képezte, melynek feladása fontos katonai és gazdasági érdekvesztéshez és a nagyhatalmi státus megkérdőjelezéséhez vezethetett volna.

Felmerül a kérdés, hogy ezeknek az érdekeknek a fenntartása érdekében képes volt-e a szovjet külpolitika hatékonyan fellépni. Bár megállapítható, hogy 1953-

¹ 1951 januárjában egy moszkvai titkos tanácskozáson Sztálin felszólította a népi demokráciák vezetőit, hogy készüljenek fel katonailag egy általa 1953-ra várt háborúra a Nyugattal. Ennek érdekében háromszorosára kellett emelni a nehézipar fejlesztésére vonatkozó, már amúgy is teljesíthetetlenül magas tervet.

ban Rákosi részleges félreállításával sikerült stabilizálni a helyzetet, az 1956 nyarától kibontakozó válságra a Kreml képtelen volt adekvát választ adni. Ennek oka az volt, hogy a marxista-leninista eszme látószögén keresztül szemlélve az eseményeket a szovjet vezetés képtelen volt felmérni, hogy mögötte nem „az ellenség aknamunkája”, hanem valós társadalmi sérelmek, feszültségek állnak. Katasztrófális tévedés volt Rákosi utódjaként a hozzá hasonlóan gyűlölt Gerőt kinevezni a szélesebb körökben népszerű Nagy Imre helyett. Jellemző, hogy amikor Vas Zoltán arról beszélt, hogy a szükséges reformokat csak Nagy tudná végrehajtani, Andropov nagykövet Vas „szélsőjobboldali nézeteinek” és a jugoszláv modell iránti szimpátiájának tudta be kijelentéseit. Amikor maga Gerő beszélt a szovjetellenesség és az elégedetlenség terjedéséről, a szovjet nagykövet kifejtette, hogy „az értelmiség reakciós részének agitációja dezorientálja a munkásokat”, és az „objektív politikai és gazdasági helyzetet” „kielégítőnek” találta.

Miért következett be a végzetes katonai beavatkozás? Tudjuk, hogy október 30-án a szovjet pártvezetés még a csapatkivonásról és a politikai kibontakozásról határozott annak ellenére, hogy a helyzet fokozatos romlásáról érkeztek jelentések Budapestről. Egy napra rá azonban eldöntötték, hogy katonai erővel vetnek véget a forradalomnak. Magyarázatra szorul tehát, hogy milyen események készítették Hruscsovot és a pártelnökséget a pozitív döntés drámai hirtelenséggel történő visszavonására. Röviddel az október 30-i, a csapatkivonási tárgyalások megkezdésére vonatkozó határozat után Mikojan illetve Szuszlov vészjelzést küldött, hogy romlik a helyzet, „huligánok” foglalták el a párt helyi központjait, kommunistákat ölnek meg. Attól lehetett tartani, hogy a magyar egységek átállnak, és csak szovjet fegyverek menthetik meg a helyzetet. Ezt követően értesült a Kreml a Köztársaság téri véres eseményekről, a párház államvédelmis védőinek meglincseléséről. Az a tény, hogy a magyar hadsereg tankjai is részt vettek az ostromban, tovább erősítette az aggályokat. Vagyis rövid idő alatt a belső helyzet drasztikusan rosszabbra fordult. Ehhez köthető, hogy a kínai vezetés október 30-án intervencióra szólította fel a szovjeteket, bár nem tudható, hogy ez befolyásolta-e Moszkva döntését. Egyesek kiemelik, hogy október 31-én Nagy Imre bejelentette, kezdeményezni fogja Magyarország Varsói Szerződéshez kötődő kötelezettségeinek a felülvizsgálatát, ami komoly fenyegetést jelenthetett Moszkva biztonsági, katonai érdekeire nézve. Azonban nem tudni, hogy a bejelentés a beavatkozásról szóló döntés előtt, vagy csak után történt.

Ugyanakkor döntőnek ítélem meg, hogy október 31-én Anglia és Franciaország bombázni kezdte Egyiptomot. Ennek az volt a háttere, hogy 1956 nyarán Nasszer egyiptomi elnök államosította a brit és a francia gazdasági és stratégiai érdeket képező szuezi csatornát működtető társaságot. Válaszul október 24-én brit–fran-

cia–izraeli megállapodás született arról, hogy előzetes forgatókönyv szerint október 29-én Izrael, majd 31-én Anglia és Franciaország támadást indít a közel-keleti arab ország ellen a csatorna birtokba vétele, illetve Nasszer eltávolítása miatt. Bár az október 31-i elnökségi vitáról szóló jegyzőkönyv szűkszavú, a magyarországi politika megmásítása kapcsán Hruscsov elmondta, „ha kivonulnánk Magyarországról, az felbátorítaná az imperialistákat. Ezt gyengeségnek fognák fel, és támadásba lendülnének. Egyiptom mellett odaadnánk nekik Magyarországot is.” Másnap Bulgaryin miniszterelnök igyekezett megmagyarázni a döntést, és elmondta, hogy október 30. óta „megváltozott a nemzetközi környezet”. Nem utalhatott másra, csak az egyiptomi beavatkozásra. Még nyilvánvalóbbá teszi az összefüggést Hruscsov beszámolója az SZKP Központi Bizottsága számára, melynek plénumán 1957 júniusában kifejtette: „az angol–francia–izraeli agresszió és a magyarországi puccs idején megakadályoztuk egy világháború kitörését”.

Végső soron tehát a forradalom sorsát a nemzetközi események pecsételték meg, bár a fegyveres leszámolás mindvégig a szovjet politika valószínű opciója volt.

Az utóbbi időben sok szó esik az Egyesült Államok 1956-os politikájáról. Ennek elemzése rávilágít az ötvenes évek amerikai külpolitikájának motivációira, a korszak nemzetközi politikájára, végső soron pedig arra, hogy mi volt Magyarország, 1956 helye, szerepe a nemzetközi politikában.

Sokak szerint az amerikai intervenció azért maradt el, mert Magyarország függetlenségi harca a Szovjetunió ellen nem volt eléggé fontos. Ennek ellentmondanak a bizonyítékok. Így a Nemzetbiztonsági Tanács 1956 júliusában kelt állásfoglalása, mely szerint a szovjet jelenlét Kelet-Európában „súlyos fenyegetést jelent Nyugat-Európa és az Egyesült Államok számára”, ezért a „csatlósok felszabadítása az Egyesült Államok alapvető érdekét képezi”, elsősorban azért, mert ettől az európai feszültség és a háborús veszély csökkenését lehetett várni. Dulles külügyminiszter pedig október 26-án már azt mondta, hogy „a magyar felkelés jelenti ez idáig a legnagyobb veszélyt” a Szovjetunió kelet-európai uralmára.

Óvatosságra intett viszont, hogy Washington öngyilkos vállalkozásnak tartotta a Szovjetunió elleni fegyveres felkelést. Dulles október 25-én kifejtette: „szívesen látjuk, ha egy nemzet lépéseket tesz a nemzeti függetlenség, illetve a szovjet uralomtól való megszabadulás irányában. Mindazonáltal nehezen elképzelhető, hogy fegyvertelen emberek, bármennyire hősiessé legyennek is, miként lehetnének képesek arra, hogy legyőzzék a szovjet tankokat. Ilyen körülmények között arra kell törekednünk, hogy a lehető legkisebbre csökkentsük a vérontást.” Október 24-én Lengyelország kapcsán Eisenhower elnök arról beszélt, hogy a „felszabadulás napját minden bizonnyal el kell halasztani ott, ahol a fegyveres erő miatt öngyilkosság a tiltakozás”.

Bár végül kudarcot vallott és téves feltevésen alapult, Washingtonnak volt elképzelése a követendő politikáról. Ennek célja az időnyerés volt a politikai rendezés érdekében, akár kelet-európai keretekbe ágyazva, a semlegesség alapján. Eszköze pedig Moszkva meggyőzése, hogy a válság ilyen jellegű megoldása az érdekében áll. Harold Stassen elnöki tanácsadó javasolta, hogy a fegyveres leszámolás megakadályozása érdekében haladéktalanul tudassák Moszkvával: Magyarország függetlensége nem veszélyeztetné a szovjet biztonságot. Ennek szellemében a Nemzetbiztonsági Tanács október 26-án felhatalmazta Eisenhowert, hogy indítványozza a Kremlnek a magyar kérdés rendezését az osztrák modell alapján, amely garantálta volna Magyarország függetlenségét és a szovjet biztonságot is. Úgy vélték, Moszkva biztonsági zónaként foglalta el Kelet-Európát, tehát ha Amerika engedményt tesz Moszkva jogos biztonsági igényeinek, elkerülhető lenne a szovjet fegyveres leszámolás, és elérhetővé válhat Magyarország függetlensége. Ennek jegyében fogant Dulles ismert, október 27-i beszéde, amelyben biztosította a szovjet vezetést: nem tekinti Magyarországot potenciális szövetségesnek, és hozzátette, hogy Amerika célja a kelet-európai országok függetlenségének és szuverenitásának helyreállítása. Vagyis nem az érdektelenség kifejezéséről volt szó, hanem arról, hogy esélyt akartak adni a békés kibontakozásra. Bohlen nagykövet október 29-én megismételte az üzenetet a Kreml vezetői számára, amely másnap a politikai kibontakozás mellett foglalt állást, persze nem feltétlenül volt összefüggés a kettő között. Tekintve, hogy kedvező jelentések érkeztek a budapesti helyzetről, a Nemzetbiztonsági Tanács október 31-i előterjesztése értelmében javasolni kellett a kölcsönös csapatkivonást Európából cserében a csatlós országok semlegességéért.

Felmerül, hogy a felkelés világpolitikai jelentősége ellenére miért nem került sor hathatósabb amerikai beavatkozásra. Egyrészt csődöt mondott a hírszerzés, nem volt mód előre felkészülni a válságra. Szerepet játszott a szuezi válság, de ennek jelentősége nem abban állt, hogy „elvonta a figyelmet” a kevésbé fontos magyar eseményekről. Dulles hangsúlyozta, „nem akarja, hogy a közel-keleti események eltereljék a figyelmet” a magyarországi helyzetről és arról, hogy „megtegyük a megfelelő lépéseket”. Szuezi sietette a szovjet beavatkozást, és megnehezítette a szovjet politika nemzetközi megbélyegzését.

Nagy Imrét Gomulkával ellentétben nem tartották kellően szovjetellenesnek. Rossz volt miniszterelnökségének amerikai megítélése: a budapesti amerikai követség 1954-ben úgy vélte, „a magyarok ellenszenvvel viseltek rendszerével szemben”, gazdaságpolitikáját katasztrofálisnak minősítették 1953–1955 közötti kormányfősége idején. Nagy elmulasztotta, hogy akár szimbolikus lépéssel enyhítsen a két ország ellenséges viszonyán. A magyar–amerikai viszony miniszterelnöksége idején is rosszabb volt, mint a bolgár kivételével bármelyik kelet-európai dik-

tatúráé, beleértve a szovjetet. Dulles kifejtette, az USA-nak semmi köze a Nagy-kormányhoz, az új amerikai követet pedig utasította, hogy ne adja át megbízólevelét. Ezt csak november 3-án másították meg, tekintve, hogy Nagy „elfogadta a nép szabadságra és függetlenségre vonatkozó követeléseit”, és semlegességért folyamodott. Ekkor már túl késő volt. Tükröződött Lengyelország és Magyarország eltérő fontossága is a régió belül. Az előbbi tekintetében a vezérkari főnökök utasítást kaptak, hogy vizsgálják meg a nemzetközi katonai akció lehetőségét, míg Magyarország esetében is elutasították a katonai segítségnyújtás minden formáját.

A CIA részéről felmerült ugyan, hogy atombombát dobjanak a szovjet utánpótlási vonalakra, de ezt a tervet az elnök lesöpörte azzal, hogy „nem akarja megsemmisíteni azt a népet, amelyet meg kell mentenie”. Az amerikai hírszerzés úgy értesült, hogy Hruscsov minden eszközt bevetne Magyarország megtartására, ami megfelelt annak, amit az SZKP főtitkára Titónak mondott. A State Department elemzése október 30-án leszögezte, hogy minden hathatós segítség a magyaroknak „valószínűleg ellenségeskedéshez vezetne az oroszokkal”. Amikor a spanyolok amerikai segítséget kértek, hogy fegyvert küldhessenek a forradalmároknak, közölték velük, hogy erre nem kerülhet sor, mert fegyveres összecsapáshoz vezetne az oroszokkal. Brentano nyugatnémet külügyminiszter nem véletlenül mondta, lehetetlen lett volna fegyveres segítséget nyújtani a magyaroknak. Ausztria még a légtérét sem akarta rendelkezésre bocsátani, sőt még a magyar menekülteket is biztonsági kockázatnak tartotta, vagyis egyetlen országon keresztül sem juthattak volna mentőseregek Magyarországra.

Washington nem számíthatott szövetségeseire sem. Anglia tartott a forradalom sikerétől, mert kelet–nyugati háború veszélyét látta benne. Félték, hogy újjáéledhetnek a regionális konfliktusok, illetve az ottani német hegemonia. Vagyis, külpolitikai hagyományaihoz híven, Anglia a stabilitást részesítette előnyben.

Valós volt-e az amerikai vezetés félelme a háború eskalálódásától, vagy csak ürügy a tétlenségre? Sokan visszavetítik a mai Amerikát az akkorira. Amit a maitól zokon vesznek, a tegnaptól számon kérik. De Eisenhower óvatosabb, megfontoltabb volt Bushnál, és Amerika törekvéseit korlátozta a másik szuperhatalom, a Szovjetunió. Ráadásul tudjuk, hogy csak kevés ország támogatta volna a magyarországi amerikai beavatkozást. A világ nem égett a felszabadítás vágyától. Kína a forradalom leverését támogatta. Nehru indiai miniszterelnök még az ENSZ-ben sem állt ki a Szovjetunió ellen. Párizs és London tartott a forradalomtól, és saját bajai-val volt elfoglalva. Bonn sem látott esélyt a segítségnyújtásra, a „testvéri” országok vezetői saját érdekükben az intervenciót pártolták.

Korabeli amerikai vélekedés szerint kelet–nyugati összecsapásra csak abban az esetben kerülhetett sor, ha a Szovjetunió létfontosságú érdekeit (benne Kelet-Eu-

rópát) megtámadta volna a Nyugat. Ebben az esetben még a nukleáris elrettentés sem működött volna. 1952-ig az amerikai külpolitikai gondolkodás apokaliptikus volt, elkerülhetetlennek vélték a szovjet–amerikai leszámolást. Ebben az időszakban gátlástalanabb lépésektől sem riadtak vissza a vasfüggöny mögött. Truman azonban a szovjet atomfenyegetés és annak fényében, hogy már nem tűnt elkerülhetetlennek a háború, elnökségének utolsó évében visszatért a feltartóztatás doktrínájához. Bár az új elnök felszabadítást ígért választási kampánya során, valójában már 1953-ban visszatért az általa és külügyminisztere által is kárhoztatott trumani politikához. Ugyanis az 1953 nyarán lefolytatott Solarium elnevezésű stratégiai gyakorlat eredménye az volt, hogy a vasfüggöny visszaszorítása csak hosszú távon, evolúciós változás eredményeként valósulhat meg.

Eisenhower meggyőződése volt, hogy egy hagyományos eszközökkel kirobbantott katonai összecsapás óhatatlanul nukleáris háborúvá eszkalálódna. Mivel tartott a konvencionális fegyverek terén mutatkozó szovjet fölénytől, szovjet agresszió veszélyének esetére felhatalmazta a NATO főparancsnokát, hogy megelőző csapást mérjen harctéri nukleáris eszközzel. Hadgyakorlatok és tudományos modellek alapján tudták, hogy egy szovjet atomcsapás visszafordíthatatlan károkat okozhat az amerikai civilizáció számára.

Az elnök, akinek gondolkodását a II. világháború tapasztalatai befolyásolták, borúlátóan ítélte meg a helyzetet. „Annak fényében, hogy a Szovjetunió helyzete súlyosan megromlott a csatlós országokban, nem várható el tőlük, hogy szélsőséges lépésekhez folyamodnak és globális háborút robbantanak ki? Végül is Hitler már 1945 februárjában tudta, hogy szétverték. Mégis kitartott a végsőig, és egész Európát magával rántotta a vereségbe. A szovjetek is kerülhetnek ilyen elkecseregett hangulatba.”

Általában dicsérik Eisenhower mértékletességét annak ellenére, hogy a szabadságharcosok, akik a Nyugat és főleg az Egyesült Államok beavatkozását várták, joggal érezték, cserbenhagyták őket. Az elnök felmérte az aktivista külpolitika kockázatait, és nem kockáztatta meg a nagyobb katasztrófát, az érintett népek fizikai megsemmisülését. Végző soron már 1953 nyarán lemondott az erőszakos felszabadításról. A szovjetek nukleáris ereje elrettentette az atomfölény birtokában levő amerikaiakat. Kelet-Európa a szovjet nukleáris haderő foglya volt, 1956 bizonyította, hogy csak szovjet szándékból nyerheti vissza függetlenségét. Paradox módon 1956 megerősítette a szovjetek hatalmi helyzetét.

A CIA vizsgálatot kezdeményezett a propagandaháború kapcsán, és arra jutott, hogy bár a Szabad Európa túlmélt az engedélyezett kereteken, Amerika nem valószínű a forradalom kirobbantásával. Ez azonban az igazságnak csak egy része. Felszabadítást nem lehetett ígérni, így az amerikai propaganda nehéz helyzetben

volt, ha nem akarta elbátortalanítani a szabadságharcosokat. Ugyanakkor a SZER gátlástalan adásaival nemcsak őket, hanem még a magyar hadsereget is harcra buzdította „a siker reményében”. A küzdelem radikalizálása pedig a politikai kibontakozás ellen hatott. Bár igaz, hogy mindezek szélsőséges munkatársak nevéhez köthetők, ez nem veszi le a felelősséget Washington válláról. Fontos szempont, hogy az 1953-as berlini felkelés során a külügy irányítása alatt álló Radio Libertyt utasították, hogy ne bátorítsa a keletnémeteket harcra. Eisenhower már ekkor észrevette, hogy nem vívható ki a felszabadulás az óriási túlerőben levő oroszok ellen. 1956-ban ilyen utasítást nem adtak. Vagyis az önfelszabadítást lehetséges alternatívaként kezelték, ha minden más próbálkozás kudarcba fullad. Nem ígértek beavatkozást, de a SZER adásait így értelmezték – és értelmezhatték. A propaganda-háború tehát, amelyet hivatalosan nem bátorítottak ugyan, de szó nélkül hagytak, az amerikai politika gátlástalanabb vetületére utal.



Szimpatiaünnetés október 28-án Londonban
(ÁBTL 3.2.4 K-433)